

Галина КРИШТАЛЬ

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ В УКРАЇНІ

Висвітлено проблеми гарантування вкладів і зроблено висновки про необхідність комплексного підходу до побудови системи гарантування депозитів з урахуванням особливостей національної економіки та запропоновано шляхи її вдосконалення.

The article deals with problems guaranteed deposits and made conclusions about necessity systematic approach before the system guaranteed deposits with especially national economics will be contracted.

На сучасному етапі розвитку економіки України система страхування вкладів має особливе значення. З урахуванням загального стану економіки і банківської системи вона включає не лише економічні, а й політичні та соціальні аспекти. Це пов'язано з рядом причин, зокрема із знеціненням грошових заощаджень в установах колишнього Ощадного банку. Крім того, негативний вплив на економіку України і психологію населення справила "діяльність" трастів, інвестиційних компаній та інших небанківських фінансово-кредитних установ.

Проблемі страхування депозитів значну увагу приділили багато зарубіжних та вітчизняних авторів, серед яких доцільно визначити П. Роуза, К. Редхерда, М. Д. Алексеєнко, А. І. Ольшаного та ін.

Окремі з економістів сходяться на тому, що в країнах, економіка яких знаходиться на невисокому рівні розвитку, створювати систему страхування

депозитів взагалі недоцільно [1]. По-перше, тому що це пов'язано з великими матеріальними затратами, до яких вказані країни не готові. По-друге, можливі так звані "моральні витрати", тобто послаблення пильності як вкладників, так і банків, оскільки перші покладаються на гарантії уряду і певною мірою знижують вимоги щодо вибору кредитної установи, а другі – погоджуються на ризикованіші позички.

У зв'язку з цим основною метою дослідження є проведення комплексного аналізу сучасної системи страхування депозитів в Україні та визначення шляхів її вдосконалення.

Система страхування депозитів необхідна для будь-якої країни, в якій функціонує ринок депозитних послуг, і проблемі гарантування вкладів, безумовно, слід вирішувати шляхом створення повноцінного страхового фонду в масштабах банківської системи загалом.

Зіткнувшись з низкою проблем, Національний банк України переглянув свою попередню позицію і постановою від 28 травня 1996 року затвердив "Тимчасовий порядок формування комерційними банками фонду страхування вкладів фізичних осіб". Даним документом зобов'язано банківські установи створювати фонд страхування вкладів фізичних осіб за рахунок придбання ними державних цінних паперів та їх передавання на зберігання до Національного банку України. Придбані цінні папери передавалися Національному банку на суму, яка відповідала залишкам закладами фізичних осіб на той період.

Проте вже 24 червня 1996 року були внесені зміни до зазначеного вище документу, згідно з якими банки повинні були передавати Національному банку України державні цінні папери в розмірі 1% від сплаченого на цю дату статутного капіталу. Починаючи з 1 жовтня того ж року, банки повинні були щоквартально передавати до страхового фонду у формі придбання державних цінних паперів по 0,5% від залишків вкладів фізичних осіб.

У випадку банкрутства банківської установи ліквідаційна комісія повинна була розрахувати максимальний розмір відшкодування одному вкладнику, який визначався діленням суми коштів згаданого фонду на кількість вкладних рахунків. В свою чергу, вкладник не міг одержати відшкодування, яке б перевищувало його вклад.

Розглядаючи структуру системи гарантування вкладів, на нашу думку, передусім, слід визначитися з колом грошово-кредитних установ, депозити яких підлягають страхуванню. Нині в більшості країн (зокрема, державах – членах Євросоюзу) страхування поширюється на депозити грошово-кредитних установ усіх видів. А в окремих країнах (наприклад, Туреччині) система страхування охоплює лише банківські уста-

нови, при чому, іноді, тільки певні їх види. Останній варіант, на наш погляд, має суттєві недоліки, один з яких полягає в тому, що виникнення кризових ситуацій у системі небанківських установ може викликати паніку, яка спровокує кризу і у банках.

У більшості країн світу участь банків в системі страхування є обов'язковою. Лише в окремих країнах вона є добровільною (Аргентина) чи змішаною (США). Для країн із недостатньо розвинутими ринковими відносинами два останні варіанти небажані, оскільки вони під впливом страхового фактора можуть посилювати нестабільність банківської системи. У разі незначних коливань макроекономічних показників клієнти, зазвичай, надають перевагу банкам, що не приєдналися до системи страхування (так як в них здебільшого вищі відсотки), а з посиленням кризових явищ масово переводять депозити з незастрахованих в застраховані банківські установи. Тому в Україні участь банків у програмі страхування депозитів має бути обов'язковою.

Другим проблемним питанням є фінансування створення системи страхування вкладів. Зазвичай, даний процес фінансується урядом і банками. Частка їх участі в різних країнах помітно відрізняється. У розвинених країнах провідну роль відіграє приватний сектор, хоча держава також підтримує вкладників. Країни з перехідною економікою здебільшого впроваджують державні програми захисту депозитів, що зумовлено відносно слабкою банківською системою і значною вірогідністю фінансових криз. Отже, важливим питанням при створенні системи страхування депозитів є участь держави у системі страхування вкладів населення. За цією ознакою виділяють дві основні організаційні форми страхування вкладів [2]:

- американську, коли страховиком є федеральна корпорація страху-

вання депозитів, яка володіє значним рівнем самоврядування, але знаходиться під контролем державних органів;

- німецьку – держава не має ніякого безпосереднього відношення до страхових фондів, які належать банкам-членам і управляються відповідними галузевими союзами.

Для нашої країни характерна змішана форма страхування депозитів. В умовах сучасної України страхування вкладів фізичних осіб без участі держави є проблематичним, тому що, як свідчить практика, без втручання держави ніяка система страхування депозитів не спроможна покрити витрати, пов'язані з банківською кризою.

Важливим аспектом ефективного функціонування всієї системи захисту вкладів є депозити, які покриваються коштами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд). Згідно з діючим законодавством, страхуванню підлягають вклади, що розміщені в готівковій або безготівковій формі в національній або іноземній валюті в банку-учасникові Фонду за умови, що вони не використовуються вкладником – фізичною особою для здійснення підприємницької діяльності. Страхуванню підлягають кошти, розміщені як на іменних рахунках вкладника, так і залучені банком при емісії ощадних сертифікатів.

Початковий збір до Фонду в розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного капіталу банку перераховується банками-учасниками на рахунок Фонду протягом тридцяти календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності.

Банки, створені в результаті реорганізації шляхом їх злиття, приєднання або перетворення звільняються від сплати початкового збору та набувають усіх прав і обов'язків реорганізованих банків щодо участі у Фонді.

Нарахування регулярного збору до Фонду здійснюється банками-учасниками Фонду двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані закладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року. Перерахування нарахованого регулярного збору здійснюється банками-учасниками щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом.

Одним з джерел формування коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб виступає спеціальний збір. Дані платежі сплачуються банками-учасниками не регулярно, а лише в тих випадках, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо обслуговування та погашення залучених кредитів, спрямованих на відшкодування коштів вкладникам. Рішення про встановлення спеціального збору приймає адміністративна рада за погодженням з Національним банком України та його розмір не повинен перевищувати величини щорічного регулярного збору.

В разі потреби у додаткових коштах Фонд може залучити кредити Кабінету Міністрів України у грошовій формі або у вигляді державних цінних паперів. Але існує обмеження стосовно такого кредитування, яке встановлюється на рівні десятикратного розміру надходжень від банків-учасників за перше півріччя поточного року.

При отриманні Фондом кредиту від Кабінету Міністрів України у вигляді цінних паперів Фонд має право реалізувати їх на відкритому ринку, отримати кредит під заставу у банків, іноземних кредиторів, Національному банку України.

Важливо відмітити, що кошти, акумульовані Фондом в процесі його діяльності, не включаються до Державного бюджету України та їх єдиним розпо-

рядником є саме Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Основними завданнями Фонду в Україні є забезпечення захисту прав вкладників комерційних банків – членів фонду шляхом компенсації втрат закладами; акумулювання суми внесків комерційних банків та інших коштів, призначених для виплати компенсації вкладникам; цільового використання коштів фонду та здійснення організаційних заходів по забезпеченню виплат вкладникам сум компенсації. А з метою забезпечення ефективного функціонування системи страхування депозитів Фонд гарантування вкладів фізичних осіб наділений такими контрольними функціями:

- Фонд здійснює перевірки розрахунків та контролює повноту і своєчасність перерахування зборів кожним банком-учасником;
- за несвоєчасне або неповне перерахування початкового, регулярного або спеціального зборів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб накладає на учасників пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України від розміру неперерахованої суми за кожний день прострочення;
- самостійно здійснює перевірки банків-учасників, а також має право брати участь у перевірках, які здійснюються Національним банком України, з питань, що належать до компетенції Фонду.

На нашу думку, ще однією, не менш важливою, функцією є інформативна. Вона полягає в тому, що відповідно до Положення “Про порядок інформування вкладників про систему гарантування вкладів фізичних осіб в Україні” Фонд гарантування вкладів фізичних осіб зобов’язаний двічі на рік за станом на 1 січня та 1 липня публікувати в офіційних засобах масової інформації перелік банків-учасників (тимчасових учасників).

Також двічі на рік за станом на 1 січня та на 1 липня дана установа зобов’язана публікувати в офіційних засобах масової інформації звіт про свою діяльність.

Слід зауважити, що гарантування депозитів відрізняється від традиційних видів страхування. Адже, по-перше, у звичайному страхуванні беруть участь дві сторони, а у випадку страхування вкладів – три: система страхування депозитів, вкладник і банк. По-друге, звичайне страхування забезпечує захист у разі самовільного настання несприятливих страхових випадків; банкрутство ж банку не є таким випадком, бо воно найчастіше спричиняється помилками менеджерського персоналу.

Важливим питанням при розгляді функціонування системи гарантування вкладів є визначення умов, за яких повинно розпочатися відшкодування вкладів.

У світовій практиці існують різні підходи щодо визначення обставин, при яких необхідно розпочинати компенсаційні виплати вкладникам. В окремих країнах Європи механізми компенсації починають діяти, коли банк офіційно визнаний банкрутом або на нього поширюється дія судової постанови про призупинення права здійснювати депозитні операції. Прискореною є також процедура виплати страхових відшкодувань вкладникам в Угорщині, де недоступними вважаються депозити, за якими банківська установа протягом останніх трьох днів не здійснює платежів за умовами договору.

В Україні вкладники набувають право на одержання гарантованої суми відшкодування закладами за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в національній грошовій одиниці з дня настання недоступності вкладів. Згідно із Законом України “Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” недоступність вкладів означає немож-

лівість одержання вкладу вкладником відповідно до умов договору, яка настає з дня призначення ліквідатора банку-учасника (тимчасового учасника) Фонду.

Але основним недоліком в механізмі відшкодування є те, що недоступність вкладів фактично може наступити у випадку затримки банком платежів і триватиме більше року до прийняття відповідним органом рішення стосовно ліквідації банку.

Як вже було зазначено вище, кошти Фонду формуються за рахунок різних джерел, основними з яких виступають: початкові, регулярні та спеціальні збори з банків-учасників, первинний внесок НБУ в розмірі 20 мільйонів гривень, доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України та ін.

Механізм функціонування Фонд гарантування вкладів фізичних осіб вже пройшов перевірку на практиці. На теперішній час в Україні проведено три справи про банкрутство наступних банків: АК АПБ "Україна", КАБ "Слов'янський" та АКБ "ОЛБанк", згідно з якими Фонд компенсує вклади, що були розміщені населенням на рахунках в даних установах. Якщо поглянути на кількість вкладників, яким вже було виплачено гарантовану суму відшкодування, то можна зробити висновок, що Фонд гарантування вкладів фізичних осіб функціонує досить ефективно. Проаналізуємо детальніше обсяг роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на сучасному етапі.

Відповідно до Указу Президента України від 10 вересня 1998 року № 996/98 "Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України" Фонд виплачує відшкодування закладами в АК АПБ "Україна", включаючи відсотки, у розмірі загальної суми вкладів, але не більше 500 гривень, так як саме такий розмір відшкодування діяв на момент визнання даного банку банкрутом.

Усі виплати здійснюються згідно зі списками, наданими ліквідатором банку. Гарантовану суму відшкодування отримали 216 902 вкладника що складає 22,2% від загального числа осіб, яким необхідно здійснити виплати. Виплачена сума складає 32,1 млн. грн. (86,9% від загальної суми відшкодування), в тому числі за реєстрами Фонду через Ощадбанк України виплачено 31,7 млн. грн. 214 386 вкладникам, грошовими переказами через Ощадбанк та банк "Аваль" виплачено 412,8 тис. грн. 2 516 вкладникам.

На перший погляд здається, що тільки незначна частка вкладників даного банку отримала гарантоване відшкодування. Проте в здійсненні відшкодування коштів вкладникам банку "Україна" є одна особливість, яка полягає в наявності переважної кількості вкладників з незначними залишками. А саме 41% вкладників мали вклади до 1 грн., 34,6% вкладників до 10 грн., у той час як належна їм частка відшкодувань від загальної перерахованої банку-агенту суми становить 0,5% та 3,2% відповідно. Вкладники, внесок яких становив понад 100 грн. складають лише 8,1% від їх загальної чисельності, тоді як належна їм сума коштів для виплат становить 83,1% коштів, перерахованих банку-агенту для здійснення виплат.

У теперішній час постраждали вкладники КАБ "Слов'янський" також отримують від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відшкодування закладами, що були розміщені в даному банку, в розмірі не більше 500 гривень. Гарантовану суму відшкодування отримали 7880 вкладників, що складає 97,2% від загального числа осіб, яким необхідно здійснити виплати (8110). Відшкодована сума складає 3,9 млн. грн. або 98,7% від загальної суми відшкодування, в тому числі за реєстрами Фонду через "Промінвестбанк" виплачено 3,8 млн. грн. 7725

вкладникам, грошовими переказами виплачено 72,8 тис. грн. 155 вкладникам.

Відповідно до рішення виконавчої дирекції Фонду від 26 травня 2003 р. він здійснює виплати гарантованих сум відшкодувань вкладникам АКБ "ОЛБанк" через визначений для виплат вкладникам цієї банківської установи банкі-агент Фонду – АППБ "Аваль", з 29 травня 2003 р. Згідно з рішенням адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 14 листопада 2002 р. № 15 Фонд виплачує відшкодування за вкладами, включаючи відсотки, у розмірі загальної суми вкладів, але не більше 1500 гривень.

На сьогодні гарантовану суму отримали 164 вкладника АКБ "ОЛБанк", що складає 4,1% від загального числа осіб (3999), яким необхідно здійснити виплати. Відшкодована сума складає 223 тис. грн. або 81,2% від загальної суми відшкодування.

Отже, як свідчать вище приведені цифри, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, на нашу думку, ефективно виконує свої функції. Про це говорить той факт, що згідно з справою про банкрутство АК АПБ "Україна" через банкі-агенти постраждалим вкладникам виплачено майже 90% суми втрачених вкладів. Що стосується КАБ "Слов'янський", то майже всі вкладники отримали кошти від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Також, незважаючи на те, що рішення про здійснення виплати гарантованих сум відшкодувань вкладникам АКБ "ОЛБанк" було прийнято виконавчою дирекцією Фонду не так давно (26 травня 2003 р.), через банкі-агент АППБ "Аваль" було виплачено понад 80% суми відшкодування вкладникам даного банку.

Підводячи підсумки, треба сказати, що на сьогодні депозити фізичних осіб стали головним джерелом ресурсів для комерційних банків та їх обсяг продовжує

зростати випереджаючими темпами. Що стосується питання захищеності вкладів населення, то діючий розмір гарантованого відшкодування забезпечує покриття депозитів переважної більшості вкладників (87%). Проте, існує проблема великих вкладів, яка полягає в тому, що в структурі обсягу вкладів приблизно 90% від загальної суми займають депозити в розмірі більше 2000 гривень. Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що на сучасному етапі система страхування депозитів вже набула певного статусу в економіці країни, проте існує потреба у визначенні напрямків подальшого розвитку даної системи.

При розгляді можливих напрямків вдосконалення національної системи страхування вкладів важливим є питання щодо визначення умов, за якими повинно виплачуватися відшкодування вкладів. Ними можуть бути визнання вкладів недоступними, оголошення банку банкрутом або ситуація, коли Національний банк України, кваліфікуючи той чи інший комерційний банк як неспроможний повернути розміщені в ньому вклади, відкликає його ліцензію.

В умовах України здійснювати виплати по вкладах після оголошення банку банкрутом – недоцільно [2]. Це пов'язано з тим, що процедура ліквідації може затягнутися на декілька років. Інша важлива проблема – задоволення вимог кредиторів. Так, ст. 31 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" не встановлює першочерговість задоволення вимог кредиторів по банківських вкладах. Тому, на нашу думку, доцільно було б кошти від реалізації активів банкі-банкрута направляти в першу чергу на задоволення вимог вкладників-фізичних осіб. Тут мається на увазі надання Фонду гарантування вкладів фізичних осіб безумовного права задоволення вимог перед іншими кредиторами однієї черги.

Як вже зазначалось раніше, в Україні система страхування вкладів набирає чинності, коли вклади стають недоступними, тобто у разі неможливості одержання вкладу вкладником відповідно до умов договору, яка настає з дня призначення ліквідатора банку-учасника Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Однак, насправді недоступність вкладів, як правило, виникає задовго до визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Тому, на нашу думку, доцільною буде пропозиція щодо законодавчого встановлення права на вимогу вкладниками коштів з фонду страхування відразу після припинення банком виконання своїх зобов'язань. Це, безумовно, сприятиме підвищенню довіри вкладників до банківської системи, а також збільшить приплив коштів на банківські рахунки.

Ще одним доцільним, з нашої точки зору, напрямком розвитку системи гарантування вкладів є те, що в подальшому доречно було б пов'язувати визначення розміру гарантованого відшкодування із конкретним, зафіксованим у певний відрізок часу офіційним показником – наприклад, із розміром мінімальної заробітної плати чи з валютним курсом твердої валюти, встановленим НБУ, або, можливо, з обома показниками водночас, застосовуючи перший для страхування депозитів в національній валюті, а другий – в іноземній. Це також сприяло би зростанню довіри населення до системи гарантування вкладів та банківської системи країни загалом.

Одним з найважливіших завдань вітчизняної системи страхування депозитів виступає подальше формування страхового фонду, процедура якого враховувала б особливості кожного банку. Фахівці стверджують, що аналіз динаміки відрахувань банків до вказаного фонду за 2002 р. розкриває той факт, що певна кількість банків постійно зволікає з перерахуванням регулярних внесків –

а це дуже серйозна проблема [3]. Вважаємо, що до таких банків-порушників необхідно застосовувати жорсткіші заходи впливу.

Під час останнього підвищення розміру гарантованого відшкодування серед банкірів поширеною була думка, що за підвищенням рівня гарантії відбудеться і збільшення розміру регулярних внесків банків-учасників до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Проте, на наш погляд, підвищення розміру регулярних відрахувань до Фонду є недоцільним. В даному випадку доречнішим буде впровадження диференційованої шкали внесків, про яку вже починають говорити. Цим нововведенням передбачається, що залежно від ризиковості політики кожного окремого банку, йому буде встановлений персональний розмір внесків до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Якщо банк має підвищену ризиковість своєї діяльності – він буде платити більше, якщо знижує ризики – платити менше. Варто нагадати, що зараз Національний банк України розпочав поетапний перехід до системи діагностики роботи банків шляхом оцінки ризиковості політики і операцій фінансових установ.

Потрібно зазначити, що ефективна система депозитного страхування повинна передбачати вирішення проблеми недосконалих процедур банківських банкрутств. На наш погляд, зазначені процедури можна звести до наступних:

- ліквідація банку з проведенням прямих виплат застрахованим вкладникам, розпродажем активів банка-банкрута з покриттям збитків за рахунок системи депозитного страхування;
- злиття з банком-покупцем і повернення йому певної суми у вигляді компенсації для списання збитків;
- відкрита допомога банку, що знаходиться в скрутному становищі;
- створення "мостових банків".

Узагальнюючи вищесказане, можна визначити такі перспективи подальшого розвитку національної системи гарантування депозитів:

- запровадження системи перерозподілу прибутку Національного банку України – 80% до Державного бюджету України і 20% – у Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;
- система страхування вкладів повинна охоплювати всі фінансово-кредитні установи, які мають ліцензію на здійснення операцій по залученню коштів;
- використання коштів Фонду на відшкодування вкладів має здійснюватися не протягом трьох місяців з дня настання недоступності вкладів, як це передбачено чинним законодавством, а відразу після припинення виконання комерційним банком своїх зобов'язань перед вкладниками;
- запровадження гнучкої системи встановлення розміру регулярних зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб шляхом

диференціації цього розміру залежно від ступеня ризиковості діяльності конкретного банку, з використанням для цього економічних нормативів, які регулюють діяльність комерційних банків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Економічний аналіз: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит" / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП "Рута", 2003. – 680 с.*
2. *Алексеєнко М. Д. Страхування вкладів фізичних осіб – практика та шляхи вдосконалення // Економіка України. – 2002. – № 3. – С. 17–24.*
3. *Ольшаный А. И. Какой должна быть система страхования банковских вкладов в России // Банковское дело. – 2003. – № 4. – С. 9–17.*
4. *Положення "Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій", затверджена Постановою Правління НБУ від 17.07.2001 р. за № 275.*